

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง “กลุ่มพลังประชาธิปไตยในประชาสังคม : บทบาทในการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมือง พ.ศ. 2536 – 2538” ครั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการกำหนดนโยบายปฏิรูปการเมือง โดยการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 211 ในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อให้มีสมาชิกสภาว่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) ขึ้นมาร่างรัฐธรรมนูญ อันเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการเคลื่อนไหวเพื่อให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ของกลุ่มพลังประชาธิปไตยนอกระบบรัฐสภา ในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี

การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญอันนำไปสู่การเรียกร้องให้มีปฏิรูปการเมืองดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการร่วมมือกันทางการเมืองของกลุ่มพลังประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นส่วนนำของภาคประชาสังคม ซึ่งถือได้ว่าการแสดงสมรรถนะของตนเองในระดับหนึ่ง คือ มีความตื่นตัวและสามารถระดมพลังซึ่งกันและกัน และเป็นการขยายบทบาทการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนให้ออกมาในรูปของการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และความร่วมมือกันระหว่างกลุ่มเพื่อเป็นพลังร่วมในการตรวจสอบการทำงาน และผลักดันการกำหนดนโยบายสาธารณะ ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึง การรวมตัวกันและการดำเนินงานทางการเมืองของกลุ่มพลังประชาธิปไตย ในการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองนั้น เป็นไปในลักษณะใด และส่งผลต่อการตัดสินใจกำหนดนโยบายปฏิรูปการเมืองของรัฐบาลได้อย่างไร

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาถึงลักษณะและบทบาทของกลุ่มพลังประชาธิปไตยในการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมือง ในช่วงปี พ.ศ. 2536 – 2538 กระบวนการผลักดันของกลุ่มพลังประชาธิปไตย และผลที่เกิดขึ้นต่อการตัดสินใจรับเอาข้อเรียกร้องในการปฏิรูปการเมืองเป็นนโยบายของรัฐบาล โดยตั้งสมมติฐานการศึกษาไว้ว่า กลุ่มพลังประชาธิปไตยแสดงบทบาทโดยการระดมพลังมวลชน และสร้างจิตสำนึกร่วมของสังคม เพื่อให้รัฐเห็นความสำคัญของปัญหาปฏิรูปการ

เมือง และใช้วิธีการกดดันทางการเมืองเพื่อให้การจัดทำนโยบายสอดคล้องกับความเห็นของกลุ่ม และให้มีการประกาศเป็นนโยบายของรัฐบาลในที่สุด โดยข้อค้นพบและข้อสรุปของการวิจัยพบว่า

สาเหตุที่ก่อให้เกิดการเรียกร้องและผลักดันให้มีการปฏิรูปการเมืองจากกลุ่มพลังประชาธิปไตย นั้น สืบเนื่องมาจากเงื่อนไขดังต่อไปนี้

1. ความไม่เป็นประชาธิปไตยของรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2534 ที่ถูกร่างและจัดทำโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) จึงถือได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่กำเนิดมาจากการยึดอำนาจ ไม่ได้จัดทำโดยตัวแทนจากประชาชน กลุ่มพลังประชาธิปไตยต่างๆ จึงคัดค้านและเรียกร้องให้มีการแก้ไขเรื่อยมาในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี

2. ปัญหาความล่าช้าในการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว อันเนื่องมาจากความขัดแย้งกันระหว่างรัฐบาล กับ ฝ่ายค้านและวุฒิสมาชิก ในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ที่ใช้ประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญในการปกป้องอำนาจและผลประโยชน์ของกลุ่มตนในระบบการเมืองไทย

3. การนำนโยบายปฏิรูปการเมืองมาเป็นประเด็นในการหาเสียงของ นายบรรหาร ศิลปอาชา และความขัดแย้งจากพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายดังกล่าวภายหลัง นายบรรหาร ศิลปอาชา กำหนดนโยบายปฏิรูปการเมืองลงในนโยบายของรัฐบาล

จากเงื่อนไขข้างต้นนำไปสู่ความไม่พอใจของฝ่ายประชาสังคมต่อระบบการแก้ไขรัฐธรรมนูญในขณะนั้น จึงได้แสดงบทบาทในการเรียกร้องและผลักดันให้มีการปฏิรูปการเมืองโดยการยกร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับแทนการแก้ไขบางมาตรา ด้วยวิธีการต่างๆไม่ว่าจะเป็นการจุดประเด็นปัญหาการปฏิรูปการเมือง การระดมพลังมวลชน การระดมความคิด และการกดดันรัฐบาล จนสามารถผลักดันให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) เพื่อศึกษาแนวทางการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 เพื่อกำหนดให้มีคณะกรรมการขึ้นทำการยกร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา นั้น แสดงให้เห็นถึงสมรรถนะในการผลักดันของกลุ่มพลังประชาธิปไตยได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. บทบาทการผลักดันของปัจเจกบุคคล พบว่า เป็นส่วนของประชาสังคมที่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดประเด็นการปฏิรูปการเมือง เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับในสังคมอยู่ก่อนแล้ว โดยเฉพาะความเป็นนักวิชาการที่ทำให้การเสนอแนวคิดต่างๆ สู่อำนาจระดับปฏิบัติตอบกลับอยู่เสมอ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การมีสถานภาพทางสังคมสูงของปัจเจกบุคคล เป็นทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพในการผลักดัน

2. บทบาทการผลักดันของกลุ่ม/องค์กรประชาธิปไตย จากลักษณะและบทบาทที่องค์กรประชาธิปไตยที่เป็นองค์กรนำได้แสดงออกในการเรียกร้องการปฏิรูปการเมืองนั้น สามารถนำมาวิเคราะห์ และสรุปตามประเด็นดังต่อไปนี้

2.1 ประเด็นการจัดตั้ง/การรวมกลุ่ม ซึ่งอาจพิจารณาได้ทั้งในระดับของการก่อเกิดของแต่ละกลุ่ม/องค์กร และการรวมตัวกันในเชิงการจัดตั้งเพื่อระดมกำลังสนับสนุนจากสมาชิกและผู้สนับสนุนอื่นๆ ในกรณีนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า กลุ่มพลังประชาธิปไตย 3 กลุ่ม คือ สนท. ครป. และสมาพันธ์ประชาธิปไตย ต่างมีการรวมตัวและการจัดตั้งเป็นองค์กรอาสาสมัคร (voluntary organization) ซึ่งมีโครงสร้างการจัดตั้งแบบสหพันธ์ (Federated Forms of Organization) กล่าวคือเป็นการรวมองค์กรย่อยต่างๆ เข้ามารวมกันเกิดเป็นองค์กรใหญ่ ประกอบกับในทางปฏิบัติจริง ลักษณะการรวมตัวของกลุ่มดังกล่าวมักเป็นการรวมตัวแบบหลวมๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่เกิดการขาดความเข้มแข็งและความเป็นเอกภาพได้ง่าย และอาจส่งผลในการระดมการสนับสนุนความร่วมมือจากสมาชิกภายในกลุ่ม โดยเฉพาะสมาพันธ์ประชาธิปไตย และสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะการจัดองค์กรที่ไม่เป็นทางการนัก เมื่อเทียบกับคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย และสถาบันนโยบายศึกษา เนื่องจากกลุ่มไม่มีสมาชิกที่แน่นอน ไม่มีแบบแผนในการดำเนินงานที่ชัดเจน กำลังเงินก็ไม่เข้มแข็ง ทำให้ขาดเจ้าหน้าที่ดำเนินการประจำและไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่อย่างชัดเจน การดำเนินงานส่วนใหญ่ก็จะเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการขององค์กร ซึ่งก็มีเพียงไม่กี่คน และหากคณะกรรมการเหล่านั้นมาจากองค์กรอื่นด้วยแล้ว ก็จะทำให้ไม่มีเวลาปฏิบัติงานให้กับองค์กร/องค์กรเหล่านี้ได้อย่างเต็มที่ แต่กลุ่มเหล่านี้จะมีภาวะผู้นำที่เข้มแข็งพอสมควร เนื่องจากมีลักษณะของการจัดตั้งแบบรวบรวมองค์กรต่างๆ เข้ามารวมกัน ทำให้มีสมาชิกร่วมกัน และมักจะดำเนินการในลักษณะขององค์กรพันธมิตร ตำแหน่งผู้นำของกลุ่มจึงต้องได้รับการยอมรับจากทั้งภายในกลุ่ม และภายนอกกลุ่มด้วย แต่ก็ทำให้มีภาพการเคลื่อนไหวที่เป็นตัวบุคคลมากกว่าเป็นความเคลื่อนไหวของทั้งองค์กร สภาพการณ์ดังกล่าวนี้เป็นอาการด้านหนึ่งแสดงถึงความอ่อนแอในโครงสร้างภายในของกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม จากการที่กลุ่ม/องค์กรที่เป็นแกนนำในการผลักดันนี้ เป็นองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง/รวมตัวและอุดมการณ์ในการส่งเสริมประชาธิปไตยและสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นทรัพยากรภายนอกของกลุ่มในด้านสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งส่งผลให้กลุ่มฯ สามารถระดมพลังการผลักดันจากกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอื่น ตลอดจนประชาชนที่ให้ความสนใจ รวมทั้งก่อให้เกิดการระดมพลังความคิดเพื่อร่วมกันเสนอแนวทางที่หลากหลายให้กับสังคมการเมืองนำไปพิจารณา อันเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อประเด็นปัญหาของสังคม

2.2 ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับความเข้มแข็งของกลุ่ม ดังที่เลขาธิการสนท. ปี 2538 ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์กับองค์กรอื่นๆ ว่า “บางครั้งเราก็เข้าร่วมกับองค์กรอื่นๆ ถ้าประเมินกำลังแล้วไม่สามารถดำเนินการเพียงลำพังได้ (สุริยะใส กตะศิลา, 20 กุมภาพันธ์ 2541) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรากฏสามารถแบ่งได้เป็น 2 ด้าน กล่าวคือ ถ้าเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการจัดกิจกรรมร่วมกัน ก็จะเป็นไปอย่างหลวมๆ และไม่ถาวร โดยจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายและสถานการณ์ทางการเมือง กล่าวคือ ในช่วงที่มีเป้าหมายชัดเจน และสถานการณ์ตึงเครียด ความสัมพันธ์กับองค์กรประชาธิปไตยต่างๆ ก็เป็นไปอย่างเหนียวแน่น เป็นเอกภาพ เนื่องจากมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกัน กลุ่มเป้าหมายเดียวกัน แต่เมื่อสถานการณ์คลี่คลายลง ก็จะเหลือเป้าหมายที่ไม่ชัดเจน ขณะที่ต่างกลุ่มก็มีวัตถุประสงค์ทั้งที่เหมือนกัน และแตกต่างกันบ้าง ก็จะมุ่งไปสู่เป้าหมายที่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ในช่วงเวลาดังกล่าวก็จะกลายเป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ส่วนความสัมพันธ์ในด้านบุคคล จะเป็นความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น และถาวร ซึ่งเกิดจากลักษณะการรวมกลุ่ม/องค์กรที่เป็นการรวมองค์กรอื่นเข้ามาเป็นสมาชิก ก็จะทำให้องค์กรเหล่านั้นมีความสัมพันธ์ด้านบุคคลด้วยนอกเหนือจากความสัมพันธ์ด้านการจัดกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่ากลุ่มมีทรัพยากรภายนอก จากการสร้างพันธมิตรเพื่อเป็นการระดมพลัง และเป็นแนวร่วมในการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมือง

2.3 ประเด็นยุทธวิธีการผลักดัน กลุ่มพลังประชาธิปไตยในประชาสังคมมีวิธีการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมืองโดยการกดดันสังคมการเมือง ด้วยการจุดประเด็นปัญหาเพื่อให้ความรู้กับสาธารณะโดยการวิพากษ์วิจารณ์และเสนอแนวคิดต่างๆ จากนั้นจะทำการระดมพลังความเห็นพ้อง โดยการจัดประชุมสัมมนาเพื่อหาข้อสรุป่วมในการเรียกร้องแล้วจึงออกแถลงการณ์ แถลงข่าว หรือยื่นหนังสือให้กับภาครัฐ พร้อมกับระดมพลังมวลชนจากประชาชนและกลุ่ม/องค์กรอื่นๆ โดยการแจกใบปลิว เขียนป้าย จัดเวทีปราศรัย นอกจากนี้ การใช้สื่อในการเผยแพร่ข้อเรียกร้อง ยังทำให้กลุ่มฯ

สามารถขยายขอบข่ายและเปลี่ยนข้อเรียกร้องให้เป็นประเด็นสาธารณะมากขึ้น จากยุทธวิธีดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสมรรถนะในการระดมพลังซึ่งกันและกัน โดยเป็นการระดมพลังระหว่างกลุ่มพันธมิตรที่มีเป้าหมายเดียวกัน จนเป็นพลังร่วมของสังคม ในการจุดประเด็นปัญหา การตรวจสอบการทำงาน ตลอดจนถึงกดดันเพื่อเร่งการตอบสนองจากภาครัฐ ซึ่งก็ได้ผลในระดับหนึ่ง คือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) ที่แม้จะไม่ตรงตามความต้องการ ข้อเรียกร้องของกลุ่มพลังฯ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการระดมพลังและการใช้ช่องทางที่มีประสิทธิภาพ เพื่อก่อให้เกิดการรับรู้ถึงปัญหาเกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และการปฏิรูปการเมืองกระจายออกไปในวงกว้าง และกลับเข้าสู่ความสนใจของรัฐในที่สุด

นอกเหนือจากการผลักดันโดยกลุ่มพลังประชาธิปไตยข้างต้นแล้ว บริบททางการเมือง ในขณะที่การเรียกร้อง ผลักดัน ก็เป็นประเด็นสำคัญในฐานะเป็นโอกาสทางการเมืองที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพของการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมือง ดังจะเห็นได้จาก การมีมติให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาศึกษาแนวทางแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ที่มีนายชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน ภายหลังจากการจัดตั้งรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ซึ่งเป็นช่วงที่เพิ่งผ่านเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองเดือนพฤษภาคม 2535 อันเป็นบทเรียนที่ทำให้รัฐบาลนายชวน หลีกภัย เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว อันเป็นโอกาสทางการเมืองที่ทำให้ประชาชนสามารถติดตามและผลักดันการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้อย่างต่อเนื่อง โอกาสทางการเมืองที่ก่อให้เกิดการจุดประเด็นการปฏิรูปทางการเมืองในเวลาต่อมาก็คือ ความล่าช้าในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และการปฏิเสธข้อเรียกร้องของ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร ตลอดจนการยกร่างรัฐธรรมนูญจากรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ที่ทำให้กลุ่มพลังประชาธิปไตยต่างๆ ทำการผลักดันทางการเมืองในประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้อีกครั้ง และโอกาสทางการเมืองที่สำคัญสำหรับการผลักดันนโยบายปฏิรูปทางการเมืองของกลุ่มพลังฯ คือการพยายามสร้างภาพลักษณ์ประชาธิปไตยของรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา โดยการชูประเด็นนโยบายปฏิรูปการเมืองในการหาเสียงเลือกตั้ง ซึ่งเป็นกลุ่มพลังฯ สามารถนำมาใช้เป็นข้อเรียกร้องเพื่อทวงสัญญา จนกระทั่งรัฐบาลจำต้องบรรจุนโยบายปฏิรูปการเมืองลงในนโยบายของรัฐบาลในที่สุด

3. ความร่วมมือกันในการผลักดันระหว่างกลุ่มพลังประชาธิปไตยต่างๆ ในประชาสังคม

กลุ่มพลังประชาธิปไตยได้มีการร่วมมือกันในการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมืองอย่างประสานสอดคล้องระหว่างปัจเจกบุคคล นักวิชาการ และองค์กรประชาธิปไตย โดยเริ่มจากการเขียนบทความของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่เสนอให้มีการปฏิรูปการเมือง เพื่อหาทางออกให้กับข้อเรียกร้องของ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร โดยเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์เรื่อง "ความตายของ ฉลาด วรฉัตร กับการปฏิรูปการเมืองไทย" เสนอให้ตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และนำเสนอที่สาธารณะ เพื่อทำการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ตามแนวทางรัฐธรรมนูญนิยม จากแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นี้ เป็นการนำเอาแนวคิดของ ศ.ดร.อมร จันทรมบูรณ์ ซึ่งเป็นข้อสรุปจากโครงการ "การศึกษาแนวทางเพื่อการปฏิรูปรัฐธรรมนูญสำหรับประเทศไทย" ที่ทำให้กับสถาบันนโยบายศึกษา จะเห็นได้ว่าเป็นการเพิ่มน้ำหนักให้กับข้อเสนอของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ให้ดูมีหลักการ หรือเป็นแนวทางที่ได้รับการศึกษาวิจัยมาแล้ว ความร่วมมือดังกล่าวนี้สามารถนำแนวทางการแก้ไขปัญหารัฐธรรมนูญเข้าสู่ความสนใจของรัฐอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ เป็นการประสานกันระหว่างผู้ทำการศึกษานโยบายการแก้ไขปัญหานี้ในระดับโครงสร้าง คือ ศ.ดร.อมร จันทรมบูรณ์ กับผู้นำเสนอแนวคิดดังกล่าวสู่รัฐบาลและสาธารณะ คือ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ผู้ซึ่งมีบทบาทด้านกิจกรรมทางสังคมที่เน้นการมีสิทธิเสรีภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อหวังที่จะทำให้แนวทางดังกล่าว สามารถตอบสนองข้อเรียกร้องของผู้ที่ทำการจุดประเด็นปฏิรูปการเมือง คือ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่ม/องค์กรประชาธิปไตยในประชาสังคม

แม้กลุ่มพลังประชาธิปไตยจะทำการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมืองด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ประเด็นปฏิรูปการเมืองเข้าสู่ความสนใจของรัฐบาล พบว่า รัฐบาลเองก็มีวิธีการได้ตอบและควบคุมประเด็นปัญหาต่างๆ เช่นกัน โดยเฉพาะในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ที่ทำการได้ตอบโดยการตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) ให้เป็นคณะกรรมการที่ทำการศึกษา ไม่ได้มีอำนาจในทางปฏิบัติจริง ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นยุทธวิธีในการถ่วงเวลาการเรียกร้องจากกลุ่มพลังฯ และจากการแต่งตั้ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นประธาน คพป. เพื่อเป็นสร้างความไว้วางใจในคณะกรรมการชุดดังกล่าว รวมทั้งสามารถลดการวิพากษ์วิจารณ์จากตัว ศ.นพ.ประเวศ วะสี หนึ่งในผู้เสนอให้มีการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเป็นการดึงเข้ามาเป็นพวกเดียวกับฝ่ายรัฐบาลนั่นเอง นอกจากนี้ รัฐบาลนายชวน หลีกภัย ยังใช้วิธีการเกณฑ์มือบสนับสนุนตน ในการแก้ปัญหาคารขมขมของกลุ่มพลังฯ ที่หน้ารัฐสภา (ที่สนับสนุน ร.ต.ฉลาด) ส่วนการได้ตอบของรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา นั้น ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับรัฐบาลนายชวน

หลักภัย กล่าวคือ จัดตั้งคณะกรรมการ (คปท.) เพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลได้มีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการตอบสนองข้อเรียกร้องดังกล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม จากการตั้ง คปท. ในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ที่แม้จะไม่ได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของกลุ่มพลัง ๔ ที่เรียกร้องให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญกร่างรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นผลประโยชน์ใหม่สำหรับกลุ่มพลังประชาธิปไตยและประชาชนทั่วไป เนื่องจากคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย ได้มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งถึงการแก้ไขปัญหาของระบบการเมืองทั้งระบบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิทธิเสรีภาพ ศาลรัฐธรรมนูญ องค์กรของรัฐที่เป็นอิสระ การปรับปรุงระบบพรรคการเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นกรอบข้อเสนอที่ขยายผลออกไปเหนือข้อเรียกร้องเดิมของกลุ่มพลัง ๔ และเป็นเรื่องตรงตามความต้องการพื้นฐานของกลุ่มพลัง ๔ ตั้งแต่ก่อนการเรียกร้องให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการวิสามัญกร่างรัฐธรรมนูญด้วย

นอกจากนี้ ข้อเสนอของคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย ยังมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายปฏิรูปการเมือง โดยเฉพาะการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว กลุ่มพลังประชาธิปไตยที่เป็นองค์กรนำในประชาสังคมในการผลักดันนโยบายปฏิรูปการเมืองได้แสดงบทบาทการผลักดันในหลายรูปแบบ โดยส่วนใหญ่จะออกมาในรูปการวิพากษ์วิจารณ์ การออกแถลงการณ์ การยื่นหนังสือเพื่อแสดงจุดยืนของกลุ่ม และตรวจสอบหรือเร่งการทำงานของรัฐบาล การชุมนุมประท้วงและกล่าวปราศรัย โดยวิธีการต่างๆ นั้นจะขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ทางการเมือง และประสิทธิภาพการทำงานของรัฐบาลเป็นสำคัญ ประกอบกับโดยลักษณะของประชาสังคมในประเทศไทยโดยเฉพาะในช่วงของการรณรงค์ให้มีการปฏิรูปการเมือง องค์กรนำในประชาสังคมคงจะทำได้เพียงการตั้งประเด็น (raise issue) เท่านั้น เนื่องจากองค์กรประเภท think-tank ในประชาสังคมของไทยยังไม่ได้ขยายตัวมากนัก การจะเข้าไปมีส่วนในการเสนอรายละเอียดนั้นมีข้อจำกัด และต้องอาศัยกลไกของการมีส่วนร่วมที่ต้องใช้การศึกษา วิเคราะห์ และสร้างสรรค์มากกว่าการผลักดันเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้แล้ว การพัฒนาความคิดเรื่องการปฏิรูปการเมืองนับเนื่องจากการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ในปี 2534 เป็นต้นมานั้น สามารถสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของกลุ่ม

การเมืองนอกสภา หรือ “ภาคประชาสังคม” ที่ต้องหามาตรการในการควบคุมตรวจสอบการใช้ อำนาจรัฐของ “นักการเมืองในสภา” และกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ โดยที่มาตรการกลไกต่างๆ นั้น จะต้องมีการกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญนั่นเอง จนอาจกล่าวได้ว่าการเมืองไทยได้เริ่มเข้าสู่ยุคของการปฏิรูปการเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อีกทั้งทำให้แนวคิดการปฏิรูปการเมืองกลายเป็นประเด็นหลักทางการเมืองในสังคมไทย ที่ทำให้หลายฝ่ายได้รับความรู้ว่าการแก้ไข หรือการยกเว้นรัฐธรรมนูญ โดยถูกกฎหมายก็สามารถทำได้ โดยการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 จากที่การยกเว้นรัฐธรรมนูญ ก่อนหน้านี้มักนิยมใช้วิธีการนอกระบบ หรือไม่ก็ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่รัฐธรรมนูญกำหนด เช่น การปฏิวัติ หรือรัฐประหาร แล้วใช้อำนาจที่ได้มา ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่ แล้วยกเว้นรัฐธรรมนูญใหม่ตามแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมแทน

อนึ่ง การศึกษาเรื่องการกำหนดนโยบายปฏิรูปการเมืองนี้ เป็นเพียงการศึกษาการ ผลักดันการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 เพื่อเปิดช่องทางให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น ตลอดจน กระบวนการยกเว้นรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ ซึ่งจะประกอบเป็นฐานข้อมูลพื้นฐานของที่มาแห่งการมี สภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มาจากตัวแทนของประชาชน สำหรับการศึกษาค้นคว้าในครั้งต่อไป